

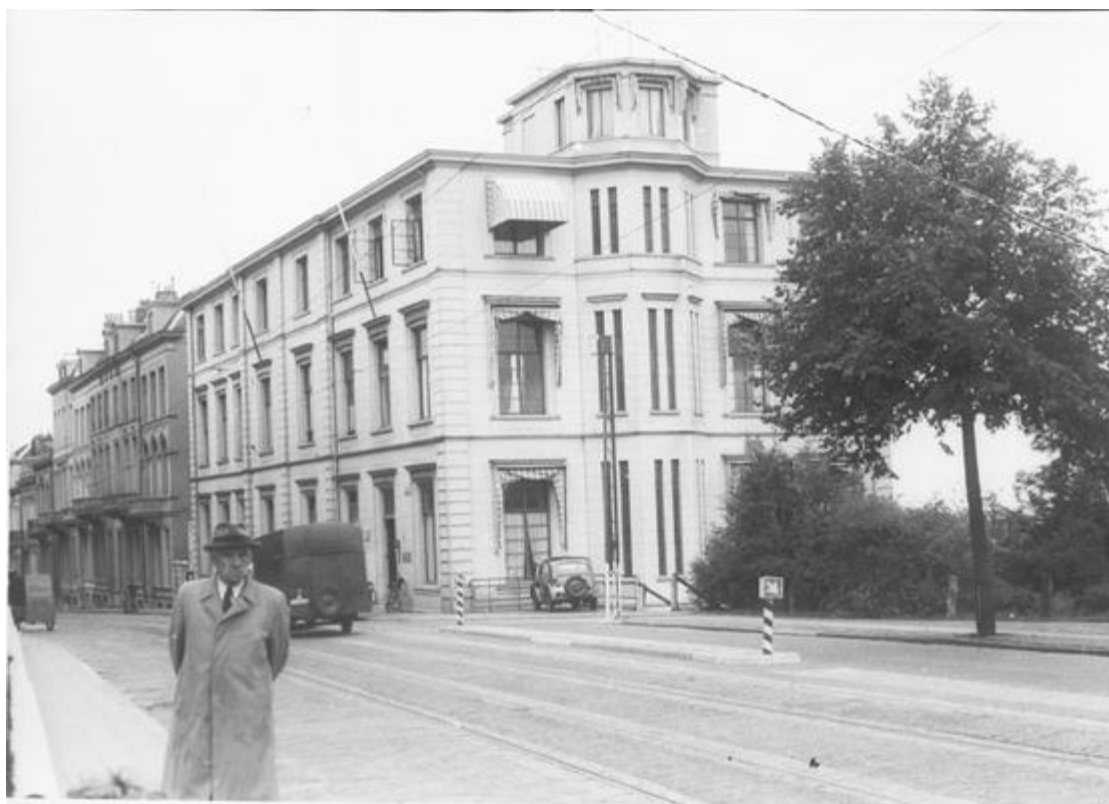
De *Aussenstelle* Arnhem

Een schets van haar geschiedenis en medewerkers

Premisse: het volgende artikel beoogt slechts een beknopt beeld te geven van deze cruciale instelling. Meer onderzoek is hier nog vereist.

Beknopte geschiedenis

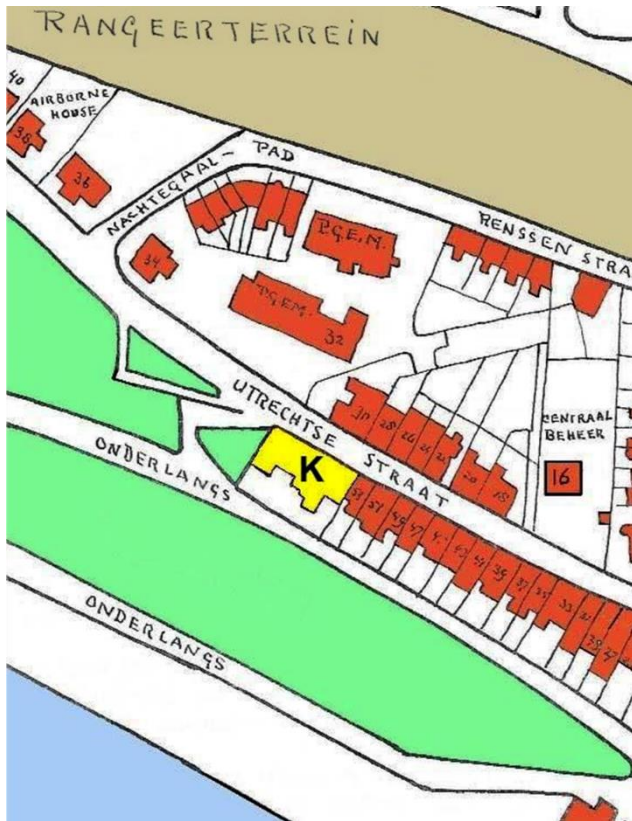
Al direct na de bezetting van Arnhem op 10 mei 1940 vestigde er zich een *Einsatzkommando*. Dit had een afdeling voor personeel en bestuurlijke zaken, en drie afdelingen voor de uitvoerende taken: een SD-, een Gestapo- en een Kripo-afdeling. *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD (BdS)* Wilhelm Harster voerde in september 1940 een reorganisatie door waarbij de betrekkelijk zelfstandige *Einsatzkommandos* werden opgeheven. In de plaats hiervan werden in de steden Groningen, Arnhem, 's Hertogenbosch, Amsterdam en Den Haag sterker aan het hoofdkwartier in Den Haag gebonden *Aussenstellen* ingericht. De *Aussenstelle* in Arnhem werd aanvankelijk geleid door een zekere Noth, die al snel, aan het begin van de herfst, werd opgevolgd wordt door *SS Hauptsturmführer* Arthur Thomsen, die echter wegens ziekte vaak afwezig was. *SS Obersturmführer* Huhn had daardoor meestal de leiding, maar liet zich eveneens weinig zien.

Het pand waarin de *Aussenstelle* Arnhem was gevestigd

De *Aussenstelle* Arnhem was gevestigd in het grote pand Utrechtsestraat 85, toen nog nummer 55A. Het gebouw werd voor de oorlog ook wel de Kraton genoemd. Het pand bestaat

nog en is nu in gebruik als ARTez Concertzaal. Voor en na, maar ook tijdens de oorlog was het gebouw deels in gebruik genomen door de Provinciale Gelderse Electriciteits Maatschappij (PGEM) als telefooncentrale.

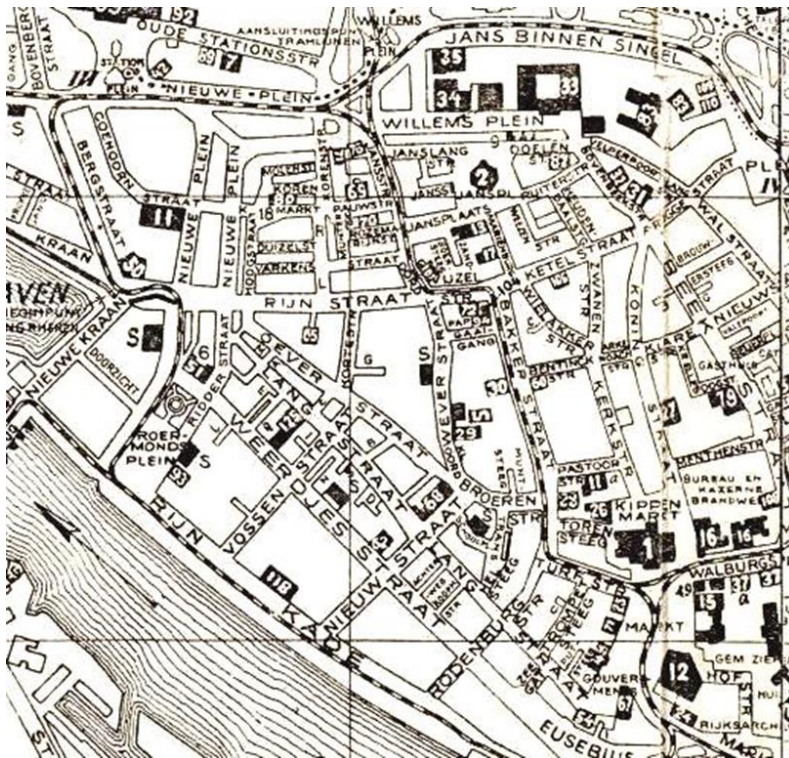
Locatie van Aussenstelle (K); overgenomen van: mijn gelderlandmedia.azureedge.net

Er waren aparte afdelingen voor het ondervragen en arresteren van Joden, communisten, saboteurs en andere verzetslieden. De meeste personen die voor de *Sicherheitspolizei* werden opgepakt werden overigens elders gedetineerd, met name in het Huis van Bewaring. Dat lag aan het Walburgplein in het centrum van de stad. Het was omgeven door een hoge muur waarachter dag en nacht gewapende bewakers surveilleerden. Aan de achterzijde grensde het aan het Gerechtsgebouw dat aan de Grote Markt lag. Directeur was H. Bakker, waarnemend directeur Th. van de Kooy. Commies was Van Ooyen, een echte nationaalsocialist die in WA-uniform verscheen.

Op de *Aussenstelle* werden iedere maand en een tijdlang iedere twee weken bijeenkomsten georganiseerd, waar de commissarissen van Politie uit de provincie(s) aanwezig waren (van de kleinere plaatsen waren dat de burgemeesters). Indien niet door ziekte verhinderd, zat Thomsen de vergaderingen voor. De razzia's op 17 november bijvoorbeeld werden op zo'n vergadering voorbereid¹. De *Aussenstelle* gaf *Lageberichte* en jaarverslagen uit.²

¹ Wij hebben de indruk dat de *Aussenstelle* zich sterk bemoeide met de razzia in Nijmegen op 16 september 1942 en die in vele plaatsen op 17 november 1942, en ook met de razzia's in 1941 – zie het artikel over Willy Bühe op deze site – en mogelijk niet, of minder, met die in augustus 1942 (katholieke Joden) en die op 2 oktober.

² Zie NIOD 077, 361-377 Lageberichte en jaarverslagen, 1940-1945, speciaal inv.nr. 366.

Huis van Bewaring, rechtsonder op de kaart bij aanduiding 15.

Al in juni 1940 nam de *Aussenstelle* het initiatief om de Joden te registreren, allereerst de gevluchte Joden. Dit gebeurde waarschijnlijk in samenwerking met voormalige politiekeef Vreemdelingendienst Rotterdam, J. Grevelink. In september van dat jaar droeg de *Aussenstelle* de Nederlandse politie in Gelderland op om de joden in deze provincie te registreren. De cartotheekkaarten met Joden die door de Nederlandse politieorganen aan de *Aussenstelle* werden toegezonden, hadden allemaal een verschillend formaat omdat hierover niets was voorgeschreven. Daardoor zag de *Aussenstelle* zich genoodzaakt om eind september de politie

in de provincie Gelderland nogmaals op te dragen tot registratie over te gaan en de gegevens op één type kaart vast te leggen.³

Op 17 september 1944, de dag van de Britse luchtladingen, tegen de avond, besloot het voltallige personeel de benen te nemen, met medeneming van alle aanwezige arrestanten. Enkele dossiers werden vluchtig in brand gestoken. Martien Bokhoven, die destijds met zijn vader aan Utrechtsestraat 38 woonde, had vanaf zijn huis uitzicht op het pand van *Aussenstelle* en vertelde: “Zondagavond omstreeks zeven à acht uur hebben de Duitsers hun hele archief daar in de kelders verbrand en de mensen die daar nog gevangen zaten werden in een truck geladen en weggevoerd en het hele S.D. apparaat verdween iets later ook in de richting van het station.”⁴

Judensachbearbeiter Willy Bühe wordt op 17 november 1947 verhoord door Van Loo die aan het eind ervan noteert “dat kwitanties van premiebetalingen, kasboeken ed. nimmer zijn aangetroffen en zeer waarschijnlijk met andere bescheiden door het personeel van de SD zijn verbrand, toen deze in verband met de landing der Geallieerde parachutisten in 1944 de Dienststelle te Arnhem verlieten.”⁵ Het *Judenreferat* IVb 4 was in die periode vanuit Den Haag naar Velp verplaatst. Routers SD-gevangenis bevond zich in de periode november 1944 tot april 1945 in het in beslag genomen gebouw van de Rotterdamsche Bank aan de Hoofdstraat in Velp. Hier werden gevangenen gemarteld in de kluizen van het gebouw en blootgesteld aan gruwelijke verhoormethoden. Leidinggevende was hier Arno Huhn. Een groot aantal politieke gevangenen maakte een gedwongen verblijf door in deze gevangenis. Tot tweemaal toe is uit hun midden een groep mannen geselecteerd voor executie. Het SD-kantoor werd gevestigd aan de Vijverlaan. De SD had verschillende afdelingen in Velp, onder andere het *Judenreferat*, als *Aussenkommando* onder leiding van Ferdinand Aus der Fünten en later zijn opvolger Franz Fischer. Het SD-hoofdkwartier bevond zich in villa Den Heuvel (nu wooncomplex Den Heuvel). Ook hier waren kelders om gevangenen vast te houden en te martelen.

Lijst van medewerkers

Hieronder geven we in alfabetische volgorde een lijst van medewerkers van de *Aussenstelle* Arnhem. Niet allen zijn daar in ‘vaste dienst’ geweest. Zo werden de genoemde Rijksrechercheurs bij de *Aussenstelle* gedetacheerd. De Rijksrecherche werkte overigens al snel samen met de *Kripo*.⁶ Enkele personen waren aan de *Aussenstelle* verbonden na de verhuizing in 1944 van het *Judenreferat* van Den Haag naar Velp; ook de *Judensachbearbeiter* Willy Bühe ging daar toen werken.

³ Schrijven *Aussenstellenleiter* Thomsen aan de Procureur-Generaal in Arnhem d.d. 24-9-1940. NIOD, 20: 4883 Ve/40), geciteerd bij Croes en Tammes, *Gif laten wij niet voortbestaan*, p.140.

⁴ Fragment uit: http://mijngelderlandmedia.azureedge.net/2095/02-utrechtsestraat-85_nl.pdf

⁵ CABR 108722 WFPJ Buehe Bühe, Procureur-Fiscaal Arnhem E 18950.

⁶ Zie bijvoorbeeld Croes en Tammes, *Gif laten wij niet voortbestaan*: “Neem de *Sonderabteilung* van de *Kripo* (ook wel V-B2 genoemd). Deze afdeling bestond uit Nederlandse rechercheurs die door de Rijksrecherche centrale bij de *Sonderabteilung* werden geplaatst om, onder leiding van *Obersturmführer* en *Kriminalkommissar* Walter Horak, clandestiene slachting, distributiebonnenvervalsing en bonnenhandel tegen te gaan. Zie voor de rol van de Rijksrecherche ook o.a. De Jong, Het Koninkrijk, deel IV, 2^e band.

We baseren de gegevens hieronder op:

- Het dossier Gelders Archief 2370 Iddekinge, inventarisnummer 7, dat weer gebaseerd is op Netherlands War Crimes Commission in Duitsland, april 1945 - februari 1946.
- Het dossier Gelders Archief 1557_281 Sicherheitsdienst (Lijst van gegevens van personeelsleden van de Sicherheitspolizei Arnhem, en van anderen die met hen en de Sicherheitsdienst samenwerkten, met name Rijksrechercheurs). Deze informatie betreft de periode april 1942 tot en met half augustus 1944. De lijst werd aangevuld met namen die verstrekt werden door de vroegere SS-politieman Marinus Verstappen uit Nijmegen. Het document werd opgesteld door Mr. F.P.M. Prick (hoofd van de Politieke Recherche, Nijmegen) op 9 februari 1945. Hij baseerde zich weer op informatie die hij kreeg van P.X. Olivier, die in die jaren als hulpklerk werkte op het Huis van Bewaring in Arnhem. In dit dossier werden later toegevoegd: enkele gegevens aangaande de SD-vestiging aan de Utrechtsestraat te Arnhem, uit: 'The German Intelligence Services in the Netherlands' (1945).
- NIOD 250b Gevangenen in Nederland, inv.nr.52 Verklaring van voormalig hulpklerk P.X. Olivier over de organisatie binnen het Huis van Bewaring [Arnhem], 24 febr. 1947, en NIOD 250b Gevangenen in Nederland, inv.nr.53 Verklaring van voormalig hulpklerk P.X. Olivier over de omstandigheden in het Huis van Bewaring [Arnhem], 4-5 maart 1947. Philippe X. Olivier (Nijmegen, 4 september 1920) werkte tussen april 1942 en augustus 1944 als hulpklerk in het Huis van Bewaring in Arnhem. In februari 1945 stelde hij op last van de politieke recherche in Nijmegen een lijst op van het personeel in de *Aussenstelle*. Ook maakte hij enkele verslagen ten behoeve van het RIOD, het huidige NIOD. In een van deze verslagen merkt hij op dat hij ook een afzonderlijk verslag over Bühe zou maken, dat wij echter nog niet hebben aangetroffen. Hij geeft ook informatie over het Huis van Bewaring.
- CABR 108722, Procureur-Fiscaal Arnhem E 18950 (W F P J Bühe, Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven) en enkele andere CABR-dossiers.
- NIOD-100 (Procureur-generaal De Rijke), passim.

Enkele aanvullende gegevens komen nog uit diverse stukken op internet, o.a. de lemmata op Wikipedia betreffende Huhn, Heinemann, Jansen en Feenstra. Het boek van de toenmalige hoofdcommissaris van Harderwijk, Kraaijenbrink, *Politierapport 1940-1945*, geeft wat inside-informatie. Van belang is ook de studie van Croes en Tammes, *Giflaten wij niet voortbestaan*.

Ahlbrecht, Aug.	Buijink, J.H.	Fischer, Franz	Hoffmann
Bartsch, Ernst F.	Capteijn	Fritsch	Huhn, Arno B.
Bauer	Coers	Gébauer	Huls
Becker	Denner	Gohlke	Hummel
Becker, Walter G.	Droog, de, J.M.	Grin	Jansen, Marinus
Bender	Egenolf, A.L.W.	Gringhuis	Janszen B.J.
Berendsen	Elst, (ws. A.J.)	Groin de Planque	Jollke
Berg, v.den, Joseph	Elst, van den,	Grotenhuis	Kersten
Blühe (Bluehe)	Engelsmann	Gruber	Kniepa, C.B.F.
Breit	Enkelstroth, F.A.	Günther E.A.	Koch
Brink, W.H. van	Feenstra J.E.	Hahn	Kohlmeyer F.H.
den	Ferkrans, T.T.H.	Heinemann Ludw.	Kooijman
Bühe, W.G.F.J.	Fischer,	Hoekstra	Kooyman, Gerard

Korink, H.	Mack, W.F.	Rijck, Adolf de	Teunissen
Kroggel	Marttin	Roters, K.	Thomsen, A.
Kruif; De F.	Neef	Schawaller	Tuin, Jan-Wil. v.d.
Kühnert,	Nijenhuis	Schmidt	Vas
Kuypers	Nitsch, Richard HG	Schumacher,	Vogel
Lamprecht	Pannemans, F.	Slagter;	Waals A.v.d.
Lange	Poos L.A.	Spilker. E	Wamelink, P.J.
Langkamp, F.	Post	Stap	Watzatka
Lemke	Potman, Gerrit	Steffen	Wiebe A.H.,
Lody	Rappard	Strobel, Max	Witt

Een aantal personen uitgelicht

Over **August Louis Wilhelm Ahlbrecht** vertelt hij: “Ahlbrecht trad, net als Kühnert, zeer gewelddadig op tegen leden van het verzet, met name communisten.”⁷ Over het geweld op de *Aussenstelle* Arnhem en in het bijzonder de verhoormethoden van Ahlbrecht lezen we bij Croes en Tammes o.a.: “(...) dat Ahlbrecht niet veel op had met joden en jodenhelpers. Zo schopte en sloeg hij op de Außenstelle in augustus 1943 een gearresteerde joodse man en een gewonde jodenhelper die, in afwachting van hun verhoor door Bühe, met hun gezicht naar de muur stonden te wachten. (...) Ahlbrecht stond op de *Aussenstelle* bekend als iemand die zich geheel voor zijn werk gaf en ‘voor de volle 100% uit de (...) mensen haalde wat er in zat. Dit geschiedde nogal eens met minder oirbare middelen.’ Ook Ahlbrechts chef Thomsen was hiervan op de hoogte. Niet alleen omdat de *verschärfte Vernehmungen* bij hem zouden zijn aangevraagd, maar ook omdat er over de door Ahlbrecht gebruikte methoden door een stenotypiste bij hem werd geklaagd. ‘Het is hier geen Rode-Kruis instelling’, was zijn (Thomsen) typerende reactie.”⁸

Hoe het ook zij: het was Ahlbrecht die eind januari 1944 de gearresteerde jodenhelpers onder handen nam.”⁹ Deze Ahlbrecht moet overigens niet verward worden met de Albrecht van de SiPo in Leeuwarden die ter dood werd veroordeeld. Ook onze Ahlbrecht werd aanvankelijk ter dood veroordeeld, maar dit vonnis werd herroepen. Het arrest van de Bijzondere Rechtspraak van Cassatie in Arnhem sloeg in als een bom: de Nederlandse rechter miste rechtsmacht ten aanzien van Duitse oorlogsmisdadigers. Ahlbrecht werd - na een wetswijziging - in april 1949 uiteindelijk door het BRvC tot levenslang veroordeeld en kwam in december 1959 vrij.¹⁰

Ernst F Bartsch was *Hauptsturmführer Waffen SS*. Waarschijnlijk geboren 7 februari 1913. SS nr.: 422.188.

Bauer woonde in Nijmegen, in de buurt van de Stikke Hezelstraat, Nijmegen.

Van den Berg was bij de *Aussenstelle* betrokken als Rijksrechercheur.

⁷ Gelders Archief 1557_281 Personeel Aussenstelle Arnhem.

⁸ Croes en Tammes, *Gif laten wij niet voortbestaan*, p.228. Zij citeren hier uit de CABR-verklaring van Wiebe. De klagende stenotypiste was Marie Lieselotte Lange, die voor Bühe werkte.

⁹ Croes en Tammes, o.c., p.226-229.

¹⁰ Zie o.a. Dick de Mildt en Joggli Meihuizen, *Nederland en zijn Duitse oorlogsmisdadigers*, in: Pro Memorie 8.1 (2006), p.10 e.v.

Over *SS-Hauptsturmführer* **Walter Becker** vertelt Olivier: “Becker kon er bij de verhoren behoorlijk op los slaan.” Hij was leider van het *Sonderkommando* waarvan Kuypers, Berendsen, Post en Grin deel uitmaakten. Het *Sonderkommando* had een eigen gebouw op de Sonsbeeksingel 36. Olivier vervolgt met: “Hij was intens gemeen en achterdochtig en had volgens zijn zeggen ‘medelijden’ uit zijn woordenboek geschrapt. Van beroep was hij kellner en had uit dien hoofde voor den oorlog altijd in Nederland gewerkt. Zodoende was hij de taal vrij goed machtig. Hij vond het prachtig als een groep Nederlanders doodgeschoten werd. Dat, zeide hij, moesten ze maar meer doen, dan leerden wij het wel af.”¹¹

Becker werkte samen met Nederlandse Rijksrechercheurs, met name Wamelink. Later is nog een dependance geopend op de Utrechtseweg 53.¹² Over deze dependance: “De eerste tijd verhoorden Ahlbrecht en zijn collegae hun arrestanten in het souterrain van de Außenstelle aan de Utrechtseweg, maar toen eind 1943 intern verblijvende medewerkers begonnen te klagen over hun verstoorde nachtrust omdat verdachten ook ’s nachts werden verhoord, verhuisde Ahlbrechts afdeling naar een aan de Außenstelle grenzend pand. De *verschärfte Vernehmungen* werden van toen af aan daar uitgevoerd. Een van Ahlbrechts meest humoristische medewerkers had de gewoonte zich hier als de telefoon ging met ‘Schlächterei-Kompagnie’ te melden.”¹³

Berendsen was lid van het *Sonderkommando* (zie bij Becker).

Blühe (Bluehe) werkte alleen in 1943 en 1944 bij de *Aussenstelle*.

Breit zorgde samen met **Spilker** voor de transporten. Olivier: Breit “organiseerde de verschillende transporten naar Westerbork en Vught, (...). Hij heeft op mij den indruk gemaakt van een fret, klein en gemeen.”¹⁴

De NSB’er **Wouter Hendrik Van den Brink** (Barneveld 9 juni 1904) werd op 14 februari 1944 benoemd tot burgemeester van Wageningen en op zaterdag 13 mei 1944 in die functie geïnstalleerd. Van juni 1940 tot begin 1944 was hij verbonden aan de *Sicherheitsdienst* (SD) te Arnhem. Na september was hij nog burgemeester van Borculo. Over hem ook nog iets over een lening aan Bühe.¹⁵

J.H. Buijink was opperwachtmeester in Nijmegen. Hij was bij de *Aussenstelle* betrokken als Rijksrechercheur. Een van de broers Van den Elst was bij de *Aussenstelle* betrokken als Rijksrechercheur. Hij was erbij met Kühnert en Ahlbrecht toen de verzetsman Theo Dobbe vermoord werd in Avegoor.

Willy Bühe was *Judensachbearbeiter* op de *Aussenstelle*. Over hem hebben we een afzonderlijk artikel op deze site gepubliceerd.

Capteijn kwam naar Velp, toen het *Judenreferat IVb 4* vanuit Den Haag daarheen verplaatst werd.

¹¹ Gelders Archief 1557_281 Personeel Aussenstelle Arnhem.

¹² NIOD 250b inv.nr.52.

¹³ Croes en Tammes, o.c., p. 228-229 met verwijzingen naar met name verklaringen van Rappard.

¹⁴ Gelders Archief 1557_281 Personeel Aussenstelle Arnhem.

¹⁵ Zie ons artikel over Willy Bühe op deze site.

Jacob Adriaan Detmar (1916-1945) was onderofficier bij de Marechaussee en werd eind 1942, begin 1943 overgeplaatst naar Arnhem. Kort daarna werd hij op eigen verzoek bij de SD in Arnhem gedetacheerd. Daar onderscheidde hij zich door zijn inzet voor de 'wederopbouw van Europa', waarmee het Europa onder Duits gezag werd bedoeld. In het begin was Detmar vooral op treinen en stations actief. Hij maakte daar jacht op Joden, verzetsmensen en onderduikers. *Zugstreifen* (treinen doorzoeken) noemden SD-ers dat. Hij werkte vaak samen met zijn collega Antoon den Otter (1920-1945). Getuigen zagen de twee geregeld op het station van Arnhem, en ook dat ze mensen aanhielden en naar het SD-hoofdkwartier brachten. Later ging het duo ook elders op jacht, mogelijk omdat ze voor elke opgepakte Jood aanbrengingsgeld kregen. Eerst was dat tien gulden (nu ongeveer vijftien euro) per arrestant, later werd dat twintig gulden.

Johannes Mattheus (Johnny) de Droog (Haarlem, 15 augustus 1893 – Gorssel, 19 februari 1945) was een van de beruchtste *V-Männer* die voor de SD werkte. Hij kwam waarschijnlijk om het leven door een ongeluk met zijn eigen pistool.

Olivier zegt over **Engelsmann**: “Thomsen was ziekelijk, had een maagkwaal en liet alles over aan zijn assistenten Heinemann en Engelsmann.”¹⁶

Friedrich Enkelstroth – evenals Bühe afkomstig uit Hamburg - verhoort in augustus 1944 o.a. het kopstuk van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO), Heleen Kuipers-Rietberg – tante Riek – uit Winterswijk. Hij fusilleerde in 1944 op het terrein van de Rosendaelsche Golf Club de broers Hans en Bert Kuik en Olivier zegt hierover, dat deze een deel van de mensen heeft opgespoord die betrokken waren bij de overval op het Huis van Bewaring op 11 juni 1944.¹⁷ Een deel van deze mensen is gefusilleerd. Hij kreeg de doodstraf, maar zat uiteindelijk een gevangenisstraf van twaalf jaar uit.

De naam **Jacob Eduard Feenstra** (18 november 1888 - 29 augustus 1946) hoort hier in strikte zin niet helemaal thuis. Hij was niet in dienst van de *Aussenstelle*, maar werkte er voortdurend nauw mee samen. Hij was hoofd van de Marechaussee in het gewest Arnhem en als zodanig ook hoofd van de korpsen in Gelderland en Overijssel in de plaatsen die geen gemeentepolitie hadden, maar greep ook in in de steden, waaronder Nijmegen. Het korps werkte mee aan de razzia's in november 1942 in Nijmegen en andere plaatsen en in december 1942 in Arnhem. Hij trad zeer hard op tegen medewerkers van de politie die onvoldoende meewerkten.¹⁸ In ons artikel over Bühe elders op deze site zien we hoe hij in Eibergen en Neede samen met Bühe optrad. Na de oorlog was Feenstra een van de eerste personen die door de Bijzondere Rechtspleging ter dood werd veroordeeld. Het vonnis werd in 1946 voltrokken. Ook op Wikipedia kun je een beschrijving vinden.

Ook **Gohlke** tekende naast Bühe en anderen vaak een *Festnahmebefehl*.¹⁹

Grin hoorde bij het *Sonderkommando*.

Of **Groin de Planque** bij de *Aussenstelle* werkte is niet helemaal zeker.

¹⁶ NIOD 250b, inv.nr.52.

¹⁷ Gelders Archief 1557, inv.nr.281.

¹⁸ Zie o.a. NIOD 100.

¹⁹ CABR 108772 Bühe.

Franz Fischer kwam naar Velp, toen het *Judenreferat IVb 4* vanuit Den Haag daarheen verplaatst werd. Zoepf was in Den Haag door Harster aangesteld op deze afdeling, de Nederlandse afdeling van het *Judenreferat* van Adolf Eichmann, die belast was met de deportatie van de Joden uit het bezette Nederland. Zoepf was echter zelden op kantoor te vinden en liet de dagelijkse leiding over aan Franz Fischer, die ook direct betrokken was bij de deportatie van 13.000 Joden uit Den Haag. Na de oorlog was hij bekend als een van 'de vier van Breda'.

Er werkten twee personen met die achternaam bij de *Aussenstelle* Arnhem. De andere **Fischer** was een voormalige fotograaf en woonde in Nijmegen in de Arksteestraat Hij sloeg er, volgens Olivier, bij de verhoren meestal op los.²⁰ F.G.E. Fischer woonde eerder op de St. Annastraat 64, in die periode overigens ook het adres van Joseph Drukker, die later nog als een van de 'zeven gemengd-gehuwde mannen' vanuit Nijmegen naar Westerbork zou worden overgebracht.²¹

Ook **Fritsch** kwam naar Velp, toen het *Judenreferat IVb 4* vanuit Den Haag daarheen verplaatst werd.

SS-Oberscharführer Siegfried Gruber diende bij de *Sicherheitspolizei* Velp-Zevenaar.

SD-Untersturmführer Ludwig Heinemann (2 januari 1911, Wuppertal - 10 februari 1947, Arnhem) was aanvankelijk in Krakau gestationeerd. Hij pleegde alleen of met anderen vele moorden in Heveadorp, Arnhem, Gorssel, Vorden, Hengelo (Gld.), Amersfoort en Brummen. Op de IJsselkade in Zutphen werden dertien gedetineerden doodgeschoten, een veertiende man hield zich voor dood in het water. Bij de actie was ook A. Wiebe uit Nijmegen betrokken.

Over deze moordpartij legt de enige overlevende, marechaussee W. van Benthem op 28 april 1945 de volgende verklaring af: "Op 31 maart 1945 ca 22 uur werden verschillende mensen uit het Huis van Bewaring [in Zutphen] gehaald door vier man van de SD, t.w. **Heinemann** (deze wees de mensen aan), **Wiebe**, **Bakkenes** en **Rooters**. In totaal werden 12 man in de benedengang geplaatst, twee aan twee aan elkaar gebonden aan de polsen. Van de mensen die daar stonden kende ik: Hendrik van Lier (Zutphen), David Zonnenberg (Zutphen), N. van Oostveen (Zutphen), Oskam (Zutphen), Boxtart (Zutphen), De Hartog (Zutphen), Lammers (Zutphen, Laarstraat), Baron van Heemstra (Zutphen, de Hoven), B. Dijkstra (Zutphen).

Van deze 12 werden er later 2 afgehaald en terug gebracht in de cel. Hiervan ken ik alleen B. Dijkstra (Zutphen). De resterend 10 man onder wie ikzelf werden met 4 tegelijk weggevoerd en naar een luxe auto gebracht. Ik hoorde tot de tweede groep van vier, die ongeveer 20 minuten na de eerste groep werd opgehaald. We werden naar de IJsseloever gebracht, tegenover de Marschpoortstraat. We moesten uitstappen. Daarna zei Wiebe dat wij maar wat langs de IJssel moesten gaan lopen, hetgeen we deden. Van de eerste groep zagen we niemand. Terwijl we daar liepen werden we van achteren neergeschoten met een stengun. Ik was geraakt, in de lenden en liet me vallen. We werden losgesneden en zoveel mogelijk beroofd, althans wat mezelf betreft. Ik durfde niet naar de anderen te kijken. Vervolgens werden we in het water gegooid. Met een zaklantaarn controleerden ze nog of we werkelijk verdwenen waren. Ik liet me zinken en zwom naar het midden van de rivier, keek of er nog anderen te redden waren

²⁰ Gelders Archief 1557, inv.nr.281.

²¹ Zie hierover ons artikel *De vervolging van de gemengd-gehuwden* op deze site.

maar zag niets meer. Ongeveer een uur later ben ik uit het water gekropen, en heb ik een onderkomen gezocht en gekregen bij de familie Th. Ellenbroek, Broederenkerkhof 1 Zutphen, die direct een dokter hebben gewaarschuwd. Deze arts heeft een kogel van een stengun patroon uit mijn rug verwijderd. Toen ik in het water lag heb ik niet gezien of gehoord of de 2 nog resterende mannen daar ook zijn doodgeschoten.”²²

Tijdens het proces werd Heinemann – die naar Duitsland was gevlucht maar werd uitgeleverd - verantwoordelijk gehouden voor 40 moorden en ter dood veroordeeld. Het vonnis werd in 1947 voltrokken.

Tweemaal Heinemann, rechts in 1946 tijdens zijn proces.

Hoekstra was bij de *Aussenstelle* betrokken als Rijksrechercheur.

Arno Bernhard Huhn (Potsdam, 26 augustus 1911 - Osnabrück, 3 januari 1991) was plaatsvervangend hoofd van de *Sicherheitsdienst* in Arnhem. Na de oorlog kreeg hij aanvankelijk een levenslange gevangenisstraf opgelegd vanwege zijn betrokkenheid bij vier *Silbertanne*-moorden. Na hoger beroep werd de straf omgezet naar zeventien jaar, op 10 mei 1954 kwam hij vervroegd vrij. Al in juli 1940 kwam hij te werken op *Sicherheitsdienst* in Arnhem, op de afdeling economische zaken. Hij groeide uit tot plaatsvervangend chef van het SD-kantoor in Arnhem en werd daarmee de rechterhand van Arthur Thomsen. *Aktion Silbertanne* was de codenaam voor een serie moordaanslagen en sluipmoorden die door Nederlandse SS-ers en Nederlandse oostfrontveteranen werden gepleegd. Prominente Nederlanders werden als represaillemaatregel vermoord. In oktober 1943 kreeg Huhn van zijn baas Thomsen de opdracht om de aanslag op de Apeldoornse politiemann en Jodenjager Jannes Doppenberg te vergelden.²³

Marinus (Ries) Jansen (Doorn, 14 juli 1910 – Arnhem, 11 februari 1949) was als politiemann in Rotterdam verantwoordelijk voor de arrestatie van minimaal zestig joden, communisten en illegale werkers. Hij werd in januari 1944 overgeplaatst naar de SD Arnhem. Na de Slag om Arnhem nam de SD de wijk naar Lunteren waar in villa De Wormshoef een nieuw hoofdkwartier werd gevestigd. Jansen was in deze periode verantwoordelijk voor de dood van een groot aantal verzetsmensen, die vaak eerst wrede martelingen moesten ondergaan. Zijn bijnaam was ‘de nekschotspecialist’. Jansen werd ter dood veroordeeld en het vonnis werd in 1949 voltrokken.

Koch kwam naar Velp, toen het *Judenreferat IVb 4* vanuit Den Haag daarheen verplaatst werd.

²² Gelders Archief 1037_435; zie ook o.m. CABR inv.nr 23 III / BS Arnhem 62 / PRA Zutphen 1283 (Wiebe).

²³ Zie o.a. een portret van hem op Wikipedia.

Olivier vertelt dat **Kühnert**, net als Ahlbrecht, zeer gewelddadig optrad tegen leden van het verzet.²⁴

Kuypers hoorde bij het *Sonderkommando*.

De huismeester **F. Langkamp** sloeg al in 1940 vaak arrestanten.²⁵

Marie Lieselotte Lange kwam oorspronkelijk uit Nijmegen. Zij was stenotypiste en secretaresse van Bühe (vanaf begin 1941 tot augustus 1944) en woonde op de Van Nispenstraat 15 Arnhem. Bühe ging wel eens met haar wat eten of drinken in café het Silveren Seepaerd in Nijmegen. Volgens Bühe werd zij zijn secretaresse tegen haar wil (*Kriegsdienstverpflichtung*), wat ons niet zeer waarschijnlijk lijkt. Ons dunkt dat de *Kriegsdienstverpflichtung* voor vrouwen nog niet bestond in 1941, zij het dat vrouwen wel als *Wehrmachthelferin* ingezet konden worden. Zij zou eigenlijk als getuige optreden in het geseponeerde proces tegen Bühe. Na de oorlog huwde zij met Dikker. Olivier karakteriseert haar aldus: zij was “assistente en typiste van Bühe tijdens de verhoren van Joden. Een echte Duitse meid, veel erger dan Bühe zelf. Zij sprak ook goed Nederlandsch.”²⁶

SS-Oberscharführer **Heinz M. Lemke** werkte voor de *Sicherheitsdienst* Amsterdam, Arnhem en Utrecht.

Olivier schreef over *SS-Oberscharführer* **Mack** die was belast met het doorsturen van arrestanten via Kamp Amersfoort naar Duitsland: “Jong of oud, ziek of gezond, dat kwam er bij hem niet op aan. Hij stuurde alles naar Amersfoort en dan werd het daar wel verder uitgezocht. Hij werkte met de leuze: ‘Es gibt nur ein Weg... Amersfoort.’ Dit vond hij zelf prachtig en wij hebben het tientallen malen moeten aanhooren. Hij verhoorde altijd in het Huis van Bewaring op de Regentenkamer, maar heeft bij mijn weten niemand mishandeld. Hij nam de personalien op en stuurde alles en iedereen naar Amersfoort.”²⁷

Over **Richard Nitsch** (1 november 1908, Todtgüslingen – 1990): “Terwijl andere medewerkers van de Außenstelle zo nu en dan ook arrestanten sloegen, ging geen van hen zover als *Hauptscharführer* en *Kriminaloberassistent* Richard Heinrich Georg Nitsch (...). Nitsch werd op 7 april 1941 overgeplaatst van de *Außenstelle* Arnhem naar die in Maastricht om daar de naar Den Haag overgeplaatste *Hauptscharführer* en *Kriminaloberassistent* Arnold Afflerbach te vervangen. Het merendeel van de zaken waarmee Nitsch hier in 1941 werd belast, bestond uit illegale bladen en personen die anti-Duitse uitlatingen hadden gedaan”.²⁸ *SS-Hauptscharführer*, op 29.11.1948 in 's-Hertogenbosch veroordeeld tot 22 jaar en 9 maanden gevangenisstraf, komt vrij op 5 april 1960.

Post hoorde bij het *Sonderkommando* en was bij de *Aussenstelle* betrokken als Rijksrechercheur.

²⁴ Gelders Archief 1557, inv.nr.281.

²⁵ Croes en Tammes, o.c., p.226.

²⁶ Gelders Archief 1557, inv.nr.281

²⁷ Gelders Archief 1157, inv.nr.281.

²⁸ Croes en Tammes, o.c., p.221. Over Nitsch, een hoofdrolspeler bij de Aussenstelle Maasticht, zie ook o.m. Herman van Rens, *Vervolgd in Limburg; Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum, 2013) en Ad van Liempt (red.), *De jacht op het verzet* (Amsterdam, 2013).

De SS-er **Gerrit Potman** was eigenlijk landbouwer uit de Achterhoek, maar werkte bij de Aussenstelle vaak als portier. De portiers hadden de opdracht de gevangenen met een *Festnahmeschein* naar het Huis van Bewaring te brengen.²⁹

Carl Emil Rappard (31 juli 1921 - 2017 of 2018) was een Nederlandse collaborateur. Hij werkte vanaf oktober 1943 voor de *Sicherheitsdienst* in Arnhem, als assistent van Ludwig Heinemann. Hij legde verklaringen af over de 'dependance' van de Aussenstelle', waar arrestanten met buitensporig geweld werden ondervraagd. Zie bij Becker.

De *SS-Unterscharführer* **Adolf de Rijck**, werkte voor de *Sicherheitsdienst* in Arnhem, Almelo, Rotterdam en Heerenveen. **Schmidt** kwam naar Velp, toen het *Judenreferat IVb 4* vanuit Den Haag daarheen werd verplaatst.

Spilker zorgde samen met Breit voor de transporten.

Stap was bij de *Aussenstelle* betrokken als Rijksrechercheur.

Max Strobel sloeg al in 1940 vaak arrestanten.³⁰

Hauptsturmführer **Arthur Thomsen** (geb. 25 december 1900) was tot 10 maart 1945 leider van de *Aussenstelle*. Op 10 maart 1945 werd hij hoofd van de *Aussenstelle* Groningen, waar hij Bernard Georg Haase verving. Thomsen voerde de groep aan die geprobeerd heeft om via Schiermonnikoog alsnog Duits grondgebied te bereiken. Op 31 mei 1945 gaven deze mannen en vrouwen zich over.

Arthur Thomsen

Matthijs Deen beschrijft deze poging in zijn boek *De Wadden* aldus: "Op dat moment [mei 1945] was alleen de uiterste uithoek van het Wad, de plek waar de geschiedenis als laatste arriveert, nog Duits gebied. Ongeveer honderdvijftig SS'ers en SD'ers uit het Scholtenshuis³¹ in Groningen hadden op 15 april de oversteek naar Schiermonnikoog gemaakt, op de vlucht voor de geallieerden, met het plan om vandaar verder te reizen naar Borkum. Maar de aansluitende boot verscheen niet op het afgesproken moment voor het strand. Ze waren niet welkom in het dorp, de Inselcommandant verwees ze naar de oostelijkste boerderij van het eiland, de kooiplaats van boer Talsma. En daar zaten ze, als gevangenen in de kooi, tot ze bezoek kregen van de Nederlandse BS'er Herman Kloppenborg, die zich gekleed had als Canadese

²⁹ NIOD 250b Gevangenis in Nederland, inv.nr.52 Verklaring van de voormalige hulpklerk P.X. Olivier over de organisatie binnen het Huis van Bewaring (Arnhem), afgenomen op 24 februari 1947.

³⁰ Croes en Tammes, o.c., p.226.

³¹ In dit historische pand aan de Grot Markt in Groningen was de regionale *Aussenstelle* gevestigd.

officier. Hij bewoog ze ertoe met hem mee te gaan naar Zoutkamp omdat hun positie uitzichtloos zou zijn. Daar werden ze gevangen genomen. Dit was 31 mei. Pas op 11 juni marcheerden de Duitse militairen naar de steiger, uitgezwaaid door een paar meisjes uit het dorp. De meisjes vormden een clubje, noemden zich onderling hokkelingen: jongvee. Een enkele reisde haar vriend achterna om in Duitsland te trouwen, en meerdere militairen zouden later met hun kinderen als badgast terugkomen. Een van hen, de Inselcommandant kapitein Arnold Rehm, opende een reisbureau in Bremen en verkocht reisjes naar Schiermonnikoog, dat hij met overtuiging kon aanbevelen, omdat hij het uit eigen ervaring kende.”³²

Thomsen werd, net als de anderen, overgebracht naar de strafgevangenis in Groningen. Daar werd er al voor gewaarschuwd dat hij mogelijk zelfmoord zou plegen. Vanuit de strafgevangenis in Groningen werd hij overgeplaatst naar Utrecht en vervolgens opgesloten in de cellenbarakken in Scheveningen. Hier pleegde hij, nog zonder uitgebreid verhoord te zijn, op 9 juli ‘zelfmoord’. Hij was al wel verhoord door iemand van het Canadese leger. In een rapportage van Minse Kamstra, Hoofd van de Afdeling van de PRA te Den Haag: “Arthur Thomsen werd na de capitulatie van Duitsland gearresteerd en ingesloten in de Bijzondere Strafgevangenis te Scheveningen (...) Hij heeft zich op 8 of 9 juli 1945 opgehangen (...) Sergeant Gritters vond het lijk in de cel met een riem om zijn hals, bevestigd aan een van de kribben in die cel. (...) De arts Reus heeft doodschouw verricht en stelde zelfmoord vast (...) Het toenmalige hoofd van de gevangenis werd in 1946 over deze dood ondervraagd. Hij beschreef dat Thomsen omgekomen is door zijn riem aan zijn krib te bevestigen en vervolgens gestikt is.”³³ De sergeant die Thomsen vond uitte vervolgens enige twijfel aan de zelfmoordlezing. Bron: Nationaal Archief, CABR, Arthur Thomsen, Inv. nr. 91733 (oud dos nr. 33062), Van: Hoofd PRA afd. Den Haag. Over hem en vooral over zijn rol in Groningen, zie: Meiboom, W.E., *Bijzonder bestraft: context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken*, 2016.

SS-Oberscharführer Hermann Vogel werkte voor de *Sicherheitspolizei* in Amsterdam, Doetinchem en Zevenaar.

Vos kwam naar Velp, toen het *Judenreferat IVb 4* vanuit Den Haag daarheen verplaatst werd.

P. J. Wamelink was bij de *Aussenstelle* betrokken als Rijksrechercheur. Volgens Olivier was hij van de Rijksrechercheurs de belangrijkste. Over hem nog: “Alhbrecht werkte in Arnhem samen met zowel een paar Duitse als met een aantal Nederlandse rechercheurs – de laatsten waren vanuit de Rijksrecherche centrale en de politiekorpsen te Nijmegen en Arnhem naar de Außenstelle gedetacheerd. Eén van hen was Rijksrechercheur P.J.W., hij werd in mei 1943 naar de afdeling van Alhbrecht overgeplaatst. Hier verhoorde hij diezelfde maand een man de ervan werd verdacht betrokken te zijn geweest bij een aanslag op een spoorweg. Het verhoor begon gemoedelijk, maar toen P.J.W. bij de man een schets van de bewuste spoorweg vond, sloeg hij deze een tand uit de mond. Vervolgens moest de verdachte zijn handen op het

³² Matthijs Deen, *De Wadden. Een geschiedenis*. Amsterdam 2019, p.276,277.

³³ Nationaal Archief, CABR, Arthur Thomsen, inv.nr. 91733 (oud dos nr. 33062). Van: Hoofd PRA afd. Den Haag. Over hem en vooral over zijn rol in Groningen, zie: Meiboom, W.E., *Bijzonder bestraft: context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken*, 2016.

bureauleggen waarna P.J.W. hier met een stok op sloeg. Ahlbrecht was hierover bepaald niet te spreken en gaf P.J.W. een reprimande: ‘Ahlbrecht [zei] tegen mij: “Je doet het veel te kalm. Je bent lang niet hard genoeg. Het is geen diefstal, maar politiek en daar moet je rekening mee houden.”’ Een paar maanden later toonde P.J.W. inmiddels zijn draai gevonden te hebben toen hij deelnam aan het verhoor van een na verraad gepakte illegaal werker. P.J.W. stompte de man waar hij hem maar kon raken als hij niet snel genoeg antwoord gaf, daarnaast werd de verzetsstrijder naakt over een bureau gelegd en door P.J.W. uit alle macht met een anderhalve meter lange gummiknuppel geslagen. Toen de man bewusteloos op de grond was gevallen, werd hij bijgebracht met geschop tegen zijn geslachtsdelen. Nadat deze procedure meerdere malen was herhaald, werd het slachtoffer overgebracht naar de strafgevangenis te Arnhem. Hier werd een hersenschudding geconstateerd. Vanwege deze hersenschudding en de opgelopen verwondingen aan zijn rug en zitvlak moest hij anderhalve maand het bed houden voordat hij via de Cellenbarakken in Scheveningen en het concentratiekamp Vught naar Dachau kon worden gedeporteerd.”³⁴

SS-Oberscharführer Friedrich Watzatka behoorde tevens tot de Landstorm Nederland.

Antonius Wiebe (20 december 1897) hoorde bij de Politieke Dienst in Nijmegen. Over zijn rol in Nijmegen veel op onze website. Hij werd op 1 augustus ‘gedetacheerd’ bij de *Aussenstelle* Arnhem. Wanders, Verstappen en Van Dijk – deze laatste de hoofdcommissaris die de Politieke Dienst in 1941 oprichtte en op 1 januari 1943 Verstappen als hoofd ervan aanstelde – stonden in Nijmegen in nauw contact met *SS-Obersturmführer* Herfurth. Wij kunnen ons soms niet aan de indruk onttrekken dat er een zekere rivaliteit of een zekere vete bestond tussen deze mensen rond Herfurth en de anderen in de Politieke Dienst. Wiebe werd in de zomer van 1944 min of meer uit de Politieke Dienst verwijderd en kort daarna ging hij naar de *Aussenstelle*. In de winter ’44-’45 trok hij met o.a. Ludwig Heinemann verder naar Zutphen, waar hij betrokken was bij de fusillades op de IJsselkade.³⁵

Enkele andere hoofdrolspelers

Tot slot willen we heel kort nog de namen noemen van enkele personen die niet in dienst waren van de *Aussenstelle*, maar soms meer, dan weer minder, daarmee te maken hadden.

* **Schelto baron van Heemstra** (Hillegom, 5 december 1879 – Arnhem, 26 maart 1960) was commissaris van de Provincie Gelderland.

* **Emil Schneider** (1908 - 1987) was *Beauftragte* – vertegenwoordiger van *Reichskommissar* Seyss-Inquart - in de provincie Gelderland, maar werd langdurig vervangen door **Werner Schröder**, die deze functie had in Overijssel en later ook nog in Noord-Holland.

* Gedurende het grootste deel van de bezetting was **Wilhelmus de Rijke** (Tokio, 10 november 1896 – Overveen, 16 september 1971) Procureur-Generaal in Arnhem en tevens waarnemend fungerend Politie.

³⁴ Croes en Tammes, o.c., p.226-227.

³⁵ Ze o.a. Nationaal Archief CABR, inv.nr. 23III / BS Arnhem 62 / PRA Zutphen 1283 (Wiebe). Over de fusillade zie ook onder Heinemann.

* In die laatste functie werd hij in april 1943 vervangen door **C. Walraven**.

* Major **Nitsche** (ook wel gespeld als Nietzsche) is Verbindungsoffizier des B.d.O (Ordnungspolizei) zum Landespolizeipräsidenten. We kunnen hem beschouwen als degene die de verbinding onderhield tussen bovenstaande en andere figuren, onder wie **Broersen**, hoofd van het op den duur in Nijmegen gevestigde Directoraat-Generaal van Politie. Nitsche wordt vaak ingeschakeld en wordt uitgenodigd voor vergaderingen.

Van den Berg, De Rijke